

Илму статья

УДК 821.512

DOI: 10.31143/2542-212X-2023-2-238-249

EDN: NCDSVV

## УЛБАШЛАНЫ АХМАДИЯНЫ ЧЫГЪАРМАЧЫЛЫГЫНДА ЖАШАУ КЕРТИЛИК

**Сарбашланы Мустафаны кызы Алена**

Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны  
Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россей,  
alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

**Къысха магъанасы.** Илму иште малкъар поэт, жазыучу, жазма адабиятны ал сатырларынды болгъанладан бири Улбашланы Ахмадияны (1905–1965) жашау жолу эм чыгъармачылык къадары тинтиледиле. Ол 1935 жылда жалгъан дау бла тутулуп, 20 жылгъа Колымагъа ашырылганды. Жазыучу чыгъармачылык ишинде заманны ажымлы бетин, чюйрелигин суратлаганды. Энци эс «Черек» (1995) деген китабына бурулады. Назму жыйымдыкъда Улбаш улуну къадарыны кыйынлыгъы, жашау сынамы ачыкъланадыла. Китапны «Черек» деген аты адам улуну жашау жолуну белгисича бериледи. Суу «Чынгыл къаяланы талап, жсырып, // Кесине кенг жол ачханча», хар инсан да кеси къадарында зорлукъну, палахланы сынап, ала бла кюрешде жарыкъ жашаугъа жол ишлегенди. Ахмадияны назмуларыны тематика эм магъана жаны бла тюрлюлюгю белгиленеди: ала миллетини къадарына («Минги тау», «Уллу палах»), туугъан жерини табийгъатына («Чырпыла», «Жаз башы», «Жауун», «Шаудан», «Табийгъат»), суймекликге («Мени суйгеним», «Балдыргъан») аталып жазылгандыла, философия магъаналыдыла («Эки терек», «Отун», «Насыплы кимди?», «Кючлю», «Черек», «Къадар», «Сокъур кёл»). Лирикалы чыгъармаларында («Къатын», «Жашлагъа», «Адам», «Мытырны жарсыуу»), тамсиллеринде («Бёрю», «Оюмсуз», «Тюлкю бла адакъа», «Киштик»), жомакъларында да («Мамай бла эмегенле», «Индиялы жомакъ») поэт адамны кылыгъында, халында болгъан кемчиликлени кесаматлайды.

Улбаш улу назмуларын энчи шартладан бири – насийхатчылык болгъаны белгиленеди («Сабий», «Кийим», «Жашлагъа», «Сокъур кёл» эм башхала). Назмучу, терен магъаналы къысха айтыула (афоризмле), нарт сёзле бла хайырлана, чыгъармаларында жашаугъа юйретиу магъананы кючлендиреди. Жазыучуну ниет хазнасында энчи жерде «Алий» (1939–1956) деген автобиографиялы халда жазылгъан поэмасыды. Баш жигитни кылыгъында болгъан тёзюмлюк эм жигитлик шартла ачыкъланадыла.

Статьяда дагъыда Улбаш улуну «Сейир учуу», «Ёге ана» деген хапарлары сюзюледиле, аланы ниет, суратлау энчиликлери белгиленедиле. Ишни ахырында сёз устаны чыгъармаларында жашау кертиликни толу суратларгъа, таза ниети бла халкъына къуллукъ этерге итингени белгиленеди. Ол шарт Улбашланы Ахмадияны чыгъармачылыгъында адамны/халкъны къадарын суратлау оюмлауда уллу магъананы тутханды.

Илму иште тарых, тенглешдириу, адабият сюзюу мадарла хайырланылгандыла.

**Баш магъаналы сёзле:** Улбашланы Ахмадия, чыгъармачылык хазна, малкъар адабият, жашау кертилик.

**Цитата этерге:** Сарбашланы М.къ.А. Улбашланы Ахмадияны чыгъармачылыгъында жашау кертилик // Кавказология. – 2023. – № 2. – С. 238-249. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-2-238-249. EDN: NCDSVV.

Original article

**THE TRUTH OF LIFE IN THE WORKS OF ULBASHEV AHMADIYA****Alena M. Sarbasheva**

The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

**Abstract.** The article examines the literary heritage of one of the founders of professional Balkarian literature, the poet and writer Akhmadia Ulbashev (1905–1965), his traces the stages of life and creativity. Albeit the fate of A. Ulbashev developed dramatically (in 1935, he was arrested and exiled to Kolyma for 20 years on a false denunciation) he reacted sensitive and bold to the difficult circumstances of life and tragic collisions of the historical era. In his work, a mirror reflection of the picture of the restless time in which he lived was found. The main object of the analysis is his collection of poems “Cherek” (“River”), perceived by the astute reader as a confession about the life of the “punished” author. The title of the book is symbolic: a person’s life is like a river, which “making its way through steep mountains, opens a wide road for itself” (“Chyngyl kayalany talap, zhyryp, // Kesine keng zhol achkhanca ...”). The poet’s work reveals the depth of philosophical reflections on the meaning of life, good and evil, death, freedom, the fate of the people. As seen from the contents of the collection, the thematic range of A. Ulbashev’s lyrics is wide: poems about the fate of the people (“Mingi Tau” (“Elbrus”), “Ullu palakh” (“Big Trouble”)), the nature of the native land (“Chyrypyla” (“Bushes”), “Shaudan” (“Spring”), “Tabiygat” (“Nature”) alternate with philosophical (“Kyadar” (Fate), “Otun” (“Firewood”), “Sokur kel” (“Blind soul”), “Cherek” (“River”), “Mounds of kimdi?” (“Who is happy?)) and love lyrics (“Meni syugenim” (“My beloved”), “Baldyrgan” (“Anis”)). In several works (“Katyn” (“Woman”), “Zhashlag” (“Guys”), “Adam” (“Man”), “Mytyrny zharsiuu” (“The Suffering of the lazy”)) moral issues are being actualized. In fables written in the genre (“Beryu” (“Wolf”), “Oyumsuz” (“Unreasonable”), “Tulkyu blah adak” (“Fox and Rooster”), “Kishtik” (“Cat”) and fairy tales (“Mamai blah emegenle” (Mamai and the Monster), “Indian zhomak” (“Indian fairy tale”)) human vices are exposed.

Many of A. Ulbashev’s poetic works are full of aphorisms. The two-lines, capacious in meaning, convey the essence of the author’s thought, containing everyday folk wisdom. The verses “Sabiy” (“Child”), “Kiyim” (“Clothes”), etc. abound with moralizing sayings. The central place in the poet’s creative arsenal is occupied by the autobiographical poem “Aliy” (1939-1956), the prototype of the main character of which is the author himself, who survived the unbearable hardships of exile life on Kolyma. It reveals the bitter truth of life, praises the unshakable courage, the strength of the hero’s spirit in a distant Siberian exile. The article also examines the writer’s stories (“Seyir uchuu” (“Interesting flight”), “Ege ana” (“Stepmother”)), identifies thematic and artistic features of the works. Because of the research, A. Ulbashev’s persistent striving in his work for a truthful reproduction of reality is noted, which contributed to a deep realism in the artistic coverage of the dramatic fate of a person / people.

The work uses historical, comparative methods, the method of literary analysis.

**Keywords:** Akhmadia Ulbashev, creative heritage, Balkar literature, the truth of life.

**For citation:** Sarbasheva A.M. The truth of life in the works of Ulbashev Ahmadiya. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2023. – № 2. – P. 238-249. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-2-238-249. EDN: NCDSVV.

---

© Sarbasheva A.M., 2023

Научная статья

**ПРАВДА ЖИЗНИ В ТВОРЧЕСТВЕ УЛЬБАШЕВА АХМАДИИ****Алена Мустафаевна Сарбашева**

Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия, [alenasarb@mail.ru](mailto:alenasarb@mail.ru), <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

**Аннотация.** В статье исследуется литературное наследие одного из основоположников профессиональной балкарской художественной словесности поэта и писателя Ахмадии Ульбашева (1905–1965), прослеживаются этапы его жизни и творчества. Несмотря на то, что судьба А. Ульбашева сложилась драматично (в 1935 г по ложному доносу был арестован и сослан на 20 лет в Колыму), он чутко и смело реагировал на сложные обстоятельства жизни и трагические коллизии исторической эпохи. В его творчестве нашло зеркальное отражение картины беспокойного времени, в котором он жил. Основным объектом анализа избран сборник стихов «Черек» («Река»), воспринятый проницательным читателем как исповедь о жизни «наказанного» автора. Название книги символично: жизнь человека подобна реке, которая *«пробиваясь сквозь отвесные горы, открывает себе широкую дорогу»* («Чынгыл къаяланы талап, жырып, // Кесине кенг жол ачханча...»). В творчестве поэта раскрывается глубина философских раздумий о смысле жизни, добре и зле, смерти, свободе, судьбе народа. Как видно из содержания сборника, тематический диапазон лирики А.Ульбашева широк: стихи о судьбе народа («Минги тау» («Эльбрус»), «Уллу палах» («Большая беда»)), природе родного края («Чырпыла» («Кусты»), «Шаудан» («Родник»), «Табийгъат» («Природа»)) чередуются с философской («Къадар» («Судьба»), «Отун» («Дрова»), «Сокъур кёл» («Слепая душа»), «Черек» («Река»), «Насыплы кимди?» («Кто счастлив?»)) и любовной лирикой («Мени суйгеним» («Моя любимая»), «Балдыргъан» («Анис»)). В ряде произведений («Къатын» («Женщина»), «Жашлагъа» («Ребятам»), «Адам» («Человек»), «Мытырны жарсыуу» («Страдания ленивого»)) актуализируется нравственная проблематика. В написанных в жанре басни («Бёрю» («Волк»), «Оюмсуз» («Неразумный»), «Тюлкую бла адакъа» («Лиса и петух»), «Киштик» («Кошка») и сказки («Мамай бла эмегенле» («Мамай и чудовище»), «Индиялы жомакъ» («Индийская сказка»)) обличению подвергаются человеческие пороки.

Многие поэтические произведения А. Ульбашева насыщены афоризмами. Емкие по смысловой нагрузке двустрочья передают суть авторской мысли, содержащей житейскую, народную мудрость. Нравоучительными изречениями изобилуют стихи «Сабий» («Ребенок»), «Кийим» («Одежда») и др. Центральное место в творческом арсенале поэта занимает автобиографическая поэма «Алий» (1939–1956), прототипом главного героя которого является сам автор, переживший невыносимые тяготы ссыльной жизни на Колыме. В ней раскрывается горькая правда жизни, воспеваются непоколебимое мужество, сила духа героя в далекой сибирской ссылке. В статье также рассматриваются рассказы писателя «Сейир учуу» («Интересный полет»), «Ёге ана» («Мачеха»), выявляются тематические и художественные особенности произведений. В результате исследования отмечается упорное стремление А. Ульбашева в своем творчестве к правдивому воспроизведению действительности, что способствовало глубокой реалистичности в художественном освещении драматической судьбы человека/ народа.

В работе использованы исторический, сравнительный методы, метод литературоведческого анализа.

**Ключевые слова:** Ахмадия Ульбашев, творческое наследие, балкарская литература, правда жизни.

**Для цитирования:** Сарбашева А.М. Правда жизни в творчестве Ульбашева Ахмадия // Электронный журнал «Кавказология». – 2023. – № 2. – С. 238-249. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-2-238-249. EDN: NCDSVV.

© Сарбашева А.М., 2023

Улбашланы Мусаны жашы Ахмадия (1905–1965) – малкьар поэт, жазыучу, жазма адабиятны ал сатырларында болгъанладан бири. Аны жашау жолуну эм чыгъармачылыкъ къадарыны юслеринден малкьар адабиятны тарыхына аталгъан китаплада айтылады [Малкьар литератураны... 1978; Очерки истории... 1981, 2010], алимле, жазыучула да кеслерини ишлеринде жазадыла [Табакъсойланы М. 1995; Сарбашева 2003; Биттирланы Т. 2005].

Илму ишни баш борчу – Улбашланы Ахмадияны чыгъармачылыгъында жашау кертиликни, суратлау энчиликлерин кёргюзтюу. Аны тамамлар ючюн, биринчиден – жазыучуну къадарын, чыгъармачылыгъын, аланы байламлыгъын ачыкъларгъа, экинчиден – «Черек» деген назму китабын, хапарларын тинтирге мурат этебиз.

Улбашланы Ахмадия (Ахмадия Малкьарлы – жашырын аты) Черек ауунда Огъары Малкьарны Шаурдат элинде туугъанды. Гитчелигинден медирсеге жюриуп, араб тилге юйреннгенди, эл мектепде да окъугъанды. 1926–1930 жыллада Москвада «Коммунистический университет трудящихся Востока» деген окъуу юйде бийик билим алгъанды. Аны бошагъандан сора Нальчикде Ленинчи окъутуу шахарчыкъда устаз болуп ишлегенди. 1934 жылда СССР-ны жазыучуларыны биригиуюне киргенди.

Белгиленнген кезиу къыралны тарыхында халкъны ёмюрледен келген ниет хазнасын къурутхан, миллет төрелени бузгъан, алчы эм билимли адамланы жойгъан кюйсюз заман эди [Сарбашева 2016: 21]. «Къара чёпке» тюшгенлени санында Улбаш улу да болгъанды: 1935 жылда сталин режимге къажау жазылгъан назмулары ючюн тутулуп, 20 жылгъа Колымагъа ашырылгъанды. 1955 жылда тутмакъдан ол кезиуде зор бла Орта Азиягъа кёчюрюлген юйюрюне къайтханды. 1956 жылда СССР-ны Аскер коллегиясыны Баш сюдю Ахмадияны ишине жангыдан къарап, аны къыралны аллында терслиги болмагъанын ачыкълап, СССР-ны жазыучуларыны биригиуюню члени деген атын да къайтаргъанды. Жазыучу туугъан жерине 1958 жылда къайтханды.

Улбаш улуну биринчи назмулары «Жангы жашау жолунда» (1931) деген малкьар жазыучула Гуртуланы Бертни, Шахмурзаланы Саидни, Теммоланы Хамитни назмуларындан къуралгъан жыйымдыкъгъа киредиле. Китапны къурашдыргъан Гуртуланы Берт болгъанды. Бу жылда Ахмадия Хочуланы Салих эм Шахмурзаланы Саид бла «Социалист малчылыкъ» деген китапны хазырлап, басмада чыгъарадыла.

1930 жыллада адабиятда къара сёз бла малкьар тилде биринчи очеркле, хапарла жазыладыла. Аланы санында Улбашланы Ахмадияны «Къарай бла Къараууз» деген очерки болады. Ол «Къабарты-Малкьар» (1933. № 1) деген альманахта басмаланады [Очерки истории... 1981: 115]. Баш жигитлени къадарларын суратлай, жазыучу Октябрь ынгкъылапны кезиуюню юсюнден

хапарлайды, халкъны жангы тарых болумлада жашауун, миллет эсни айныуун кӛргюзтюрге итинеди. «Жазыучуну чам бла хапарны "женгиллетирге" итин-меклиги» [Биттирланы Т. 2005: 40] очеркни энчи суратлау шартларындан бири болгъанды. Анга шагъатлыкъ чыгъарманы бӛлюмлерини атлары этедиле: «Къарауузну бузоу заманы», «Кулакла кӛкден тюшмейдиле», «Бухар къочхарла бла бугъала» [Биттирланы Т. 2005: 40].

Андан сора да Улбаш улу «Жолоучулукъ» бла «Унутмабыз» деген эки очеркни жазады: ала «Жангы кюч» (1934. № 2) деген альманахны бетлеринде басмаланадыла [Очерки истории... 1981: 116]. Биринчи очерки жолоучулукъ жазма халда (путевые заметки) къуралгъанды. Жазыучу, Бато бла Сахай деген баш жигитлени сыфатларын къурап, къабарты эм малкъар халкъланы араларында байламлыкъны юсюнден айтады. «Унутмабыз» деген чыгъармада таулаланы ынгкылапха дери эм андан сора жашаулары, халкъны бла зулмчуланы араларында баргъан кюреш суратланадыла. «Хапарны баш жигити – Асанланы Хаджимурат, орус-япон урушдан башлап, халкъына махтау келтирген инсан, – совет власть унукъгъан жамауатны азатлыкъгъа чыгъарына таза ниетинден ийнаныпды. Ол тутхан ниетге кӛпле къулакъ саладыла, аны ючюндю халкъны ичинде аны сӛзю баргъаны...» [Биттирланы Т. 2005: 40–41]. Заманны бийиклигинден малкъар адабиятны тинтген алимле очеркге жангы кӛз бла къарап, аны бусагъат заманга келишген «жангылыгъын», магъаналыгъын чертедиле. «Бюгюн бу хапарны багъасы жангыдан чыгъарыкъды, – деп жазады Биттирланы Тамара. – Революция бла гражданд урушну белгили хапарла эм повестыле бла тенглешдиргенде, Ахмадияны хапары не жаны бла да бюгюнню окъуучугъа ангылашыныулу да, жангы да боллукъду. Арт он жылны ичинде тарыхда болгъан жангылычла жамауатха белгили бола, жангы хыйсапла, оюмла да туудурадыла» [Биттирланы Т. 2005: 41].

Жазыучуну жашауда болгъан жамауат тюрлениулеге тири къатышханы жазгъан чыгъармаларына тарых кертилик, ийнаныулукъ бергенди. Ол чыгъармаларын социалист идеологияны излемлерине, борчларына кӛре къурагъан эсе да, кеси заманыны жашауун толуга ачыкъларгъа излегенди.

1934 жылда Улбашланы Ахмадияны «Школчулагъа» деген китабы чыгъады. «Малкъар литератураны историясыны очерклеринде» (1978) жыйымдыкъгъа кийирилген хапарладан бирини юсюнден жазылады. «А. Ульбашевни "Школчула" деген хапарында эки школчуну – ударник бла мытырны – жашауларыны юсюнден, кирли эм эринчек Марий аз аздан школну коллективине къалай къошула баргъаныны юсюнден айтылады. Марийни алай сейирлик тюрлене барыууну юсюнден автор кюлкюлю халда, ангылашыныулу халда айтады» [Малкъар литератураны... 1978: 116]. Башында айтылгъан кесаматлагъа кӛре, жазыучу чыгъармаларында кюлкюлю, чам сӛзле бла хайырланганды. Ол шарт аны тил байлыгъына шагъатлыкъ этеди, суратлау хатыны энчилигин кӛргюзтеди.

«Малкъар литератураны историясыны очерклерини» (1978) «Литератураны, культура жашаууну хроникасы» деген бӛлюмюнде 1941 жылны ичинде басмаланган китапланы тизмесинде Улбашланы Ахмадияны «Озгъан кюнле» деген китабы чыкыгъаныны юсюнден билдириледи [Малкъар литератураны... 1978: 442]. Былайда сагъышландыргъан бир соруу тууады: 1935 жылда жалгъан

дау бла 20 жылгъа тутмакъгъа тюшген жазыучуну чыгъармаларын басмаларгъа аллай онг, эркинлиг' а бармы эди? Не хазна! Илму ишде жангылыкъчылыкъ этилип, башха жазыучуну чыгъармасы бла алышындырылып берилген болурму эди? (Сёз ючюн, Хочуланы Салихни «Оздула заманла» деген чыгъармасы бла?) Ол халат орус тилде басмаланган «Малкъар литератураны историясыны очерклеринде» да къайтарылады [Очерки истории... 1981: 380; Очерки истории балкарской литературы 2010: 788].

1958 жылда Москвада «Совет жазыучу» деген басмада орус тилде «Поэты Балкарии» деген назму жыйымдыкъ чыгъады. Бу китапха Ахмадияны «Уучу» деген назмусу да киреди. Жыйымдыкъны ахыр сёзюнде жазыучуланы жашауларыны эм чыгъармачылыкъ ишлерини юсюлеринден къысха билдириулени бирлеринде малкъар поэт Улбаш улу сайлама чыгъармаладан къуралгъан китабын басмаларгъа хазырлай тургъаныны юсюнден айтылгъанды. Жарсыугъа, ол жылда Ахмадияны «Черек» деген къол жазмасына Отарланы Керим да (ол редактору эди) «Чыгъарыргъа» деп къол салып тургъанлай, китап басманы таматасы аны тамамларгъа эркинлик бермейди [Табакъсойланы М. 1995: 12].

Хатасы болмай, Сибирь тутмакъланы азаплыгъын сынагъан поэтни жашауунда, чыгъармачылыкъ ишинде да аллай терс, огъурсуз оноула бла байламлы болумла мудах тизгинли назмула туудурадыла. Аладан бири – «...Хатасыз Сибирьге ийип...» (1958):

Энтта къоймайла жашаргъа,  
Къол къыйынымы ашаргъа,  
Халкъыма хайыр къошаргъа,  
Жюрегим къууанып жашаргъа.

Жазгъанымы зарфха урмайла,  
Закон айтханлай турмайла,  
Хар атламымы чырмайла,  
Тарыкъсам да, эс бурмайла....  
[Улбашланы А. 1995: 104]

Заманны ауур жоюню тюбюнде Ахмадияны назму жыйымдыгъы отуз жети жыл басылып тургъанды: поэт ауушхандан сора, 1995 жылда «Эльбрус» басмада Табакъсойланы Мухтарны редакторлугъу бла чыкъгъанды.

«Черек» деген китапда Улбаш улуну къадарыны къыйынлыгъыны, халкъы бла бирге сынагъан артыкълыкъланы юслеринден сагъышлары баш жерни аладыла, окъуучуну эсин бийлейдиле. Поэтни кеси ёмюрюнде зорлукъ, азаплыкъ сынаргъа тюшгени, аланы сылтаулары жашырылмай айтыладыла. Быллай назму тизгинле адам улуну сагъайтадыла:

Бек кёп чырмаула да тюбейдиле,  
Жарты жолунгда тыяргъа, ...  
[Улбашланы А. 1995: 56]

Неда:  
Биреу окъуп билим алса,

Халкъгъа жараргъа къадалса,  
Анга душман къарадыла,  
Жокъ этерге марадыла...  
[Улбашланы А. 1995: 56]

Болса да назмучуну жашауну кючюне ийнаныуу юзюлмегенди, ол къатыдан-къаты болгъанды:

Жашауну кючю хар затдан кючлю,  
Ол хорлайды хар чырмауну.  
Не уллу бушуу да жокъ эталмаз,  
Жашау къууанчда жырлауну.  
[Улбашланы А. 1995: 54]

Жыйымдыкъгъа «Черек» деп бошдан аталмагъанды: ол жашауну, къадарны белгисича бериледи. Суу «Чынгыл къаяланы талап, жырып, // Кесине кенг жол ачханча» [Улбашланы А. 1995: 53], адам улу да кеси къадарында кёп зорлукъну, палахланы сынап, ала бла кюрешде жарыкъ жашаугъа жол ишлегенди. Окъуучуну ангылауунда, *Черек* уллу кючдю, «тауусулмазлыкъны, бошалмазлыкъны – ёмюрлюкню белгисиди. Черек – жашау кесиди, жаз башында къарыуу-кючю бютюн болгъан, жүрекленни игиликге, ариулукъгъа талпындыргъан» [Табакъсойланы М. 1995: 13]:

Бир заманда да жокъду тохтауу,  
Ол ашыгъады тенгизге.  
Ызын ташламай, саркъып тургъаны  
Жашауда юлгюдю бизге.  
[Улбашланы А. 1995: 53]

Къадарында «уллу палах» берген дерсле Улбаш улуну жүрегинде жангы умутланы, сагъышланы туудурадыла. Жазычу эсин дертчилик сезимден азатлап, миллет окъуучуну хурметликге, ниет тазалыкъгъа, сабырлыкъгъа чакъырады:

Эски дертлени ачмайыкъ,  
Халкъгъа душманлыкъ чачмайыкъ,  
Терссиз ёлгенни эсгерейик,  
Алагъа хурмет берейик.

Ала этгенни урламайыкъ,  
Тарыхыбызны тырнамайыкъ,  
Тынчлай хурметлик алыргъа,  
Кесинги алгъа салыргъа.  
[Улбашланы А. 1995: 65]

Жашау сынамын сюзе, Улбаш улу адамны къадарында насыпны ёлчемин къурагъан баш шартланы – жүрек ачыкълыкъны, миллетине суймекликни, тюзлюкге итиниуню, адамлыкъгъа кертиликни белгилейди:

Бош айтып кьоймай сёзюнде,  
Халкъ тура эсе эсингде,  
Хар ишингде, жюрегингде, –  
Насыпсыз демезле санга!

Ата журтун ариу кёрген,  
Анга битеу кючюн берген,  
Аны жакълап, жигит ёлген, –  
Насыплы тюйюлмюдю, айт?! –  
[Улбашланы А. 1995: 50–51]

Неда:

Уру, ётюрюк да санга,  
Насып бермез, ийнан анга,  
Тынгысыз чыгъарыр танга,  
Бурур сени харам къаннга  
[Улбашланы А. 1995: 51]

Ахмадияны жарыкъ да, кючлю да «ауазы» миллетини къадарына («Минги тау», «Уллу палах»), туугъан жерини табийгъатына («Чырпыла», «Жаз башы», «Жауун», «Шаудан», «Кийикле», «Табийгъат»), суюмекликге аталгъан («Мени суюгеним», «Балдыргъан»), философия магъаналы («Эки терек», «Отун», «Насыплы кимди?», «Кючлю», «Черек», «Къадар», «Сокъур кёл») назмуларында эшитиледи. Лирикалы чыгъармаларында («Къатын», «Жашлагъа», «Адам», «Мытырны жарсыуу»), тамсиллеринде («Бёрю», «Оюмсуз», «Тюлкю бла адакъа», «Киштик»), жомакъларында да («Мамай бла эмегенле», «Индиялы жомакъ») поэт адамны къылыгъында, халында болгъан кемчиликлени, адепсиз затланы кесаматлайды.

Улбаш улу назмуларын энчи этген шартладан бири насийхатчылыкъды («Сабий», «Кийим», «Жашлагъа», «Сокъур кёл» эм башхала). Назмучу, терен магъаналы къысха айтыула (афоризмле), нарт сёзле бла хайырлана, аланы тизгинлеге уста «бёлейди» (*Намыс бла насып къарындашдыла, // Ала бирге баргъан жолдашдыла; Чыбыкълый бюкмесенг, къазыкъ бюгюлмез, // Ариу къылыкъ седиремез, сёгюлмез; Уялмайын, соргъан – билим алады, // Сормагъан а – билим-сизлей къалады; Кёзден сокъур болгъандан – // Кёлден сокъур аманды;* [Улбашланы А. 1995: 45, 69]), чыгъармаларында жашаугъа юйретюу магъананы кючлендиреди.

Жазычуну ниет хазнасында энчи жерни «Алий» (1939–1956) деген поэмасы алады. Ол автобиографиялы халда жазылгъанды, «жашау кертиликни, кишиликни поэмасыды» [Табакъсойланы М. 1995: 8]. Алийни сыфатында Ахмадияны таныгъан къыйын тюйюлдю. Узакъ эм сууукъ Колыманы тутмакъларында сыналгъан кюйсюзлюк, азаплыкъ баш жигитни къылыгъында болгъан тёзюмлюкню эм жигитликни тунчукъдуралмагъандыла, аны ниет кючюн ууаталмагъандыла:

Кеси кесин жоймакълыкъ  
Къоркъакъланы ишиди.



Къыйынлыкъны кётюрюп  
Жашаялгъан–кишиди.

Алий аны биледи,  
Жашаргъа кюрешеди.  
Аманлыкъчыла бла  
Арсланча сермешеди.  
[Улбашланы А. 1995: 41]

Улбаш улу къадарында сынаргъа тюшген тарых терсликни, бушуулу болумланы юслеринден «жютю сёз» бла жазгъанды, хар инсанны да тюзлюкге чакъыргъанды. «Улбашланы Ахмадияны назмулары бла шагъырей болуп къалыргъа угъай, кёлден билип, эсде тутуп, оюм этип жашаргъа керекбиз, – алада аллай бир жашау кертичилик, аллай бир акъыл, жүрек тазалыкъ, ёз миллетине суймеклик барды», – деп жазады Табакъсойланы Мухтар [Табакъсойланы М. 1995: 5–6].

Кертиси бла да фахмулу жазыучу чыгъармаларында жашау кертиликни толу суратларгъа, таза ниети бла халкъына къуллукъ этерге итингенди. «Насыплы кимди» деген назмусунда айтылгъан жашау жорукълагъа ол кеси кертичилей къалады:

Халкъ сёзюне тынгыласанг,  
Аны дурус ангыласанг,  
Терс жанына жангылмасанг, –  
Халкъ адамы дерле санга!  
[Улбашланы А. 1995: 51]

Улбашланы Ахмадия таза да «халкъ адамы» деген сыйлы атха тийишли болгъанды.

Жазыучуну суратлау сёзге фахмусу сахна чыгъармаларында да ачыкъланады. Ол «Залимлик», «Жашау» деген пьесаланы жазгъанды: ала «Бир актлы пьесала» (1964) деген жыйымдыкъгъа киргендиле. Жазыучу эсин жамауатда адеп-къылыкъ бла байламлы соруулагъа бурады, адамланы араларында ниет байламлыкъны суратлайды.

Кёчгюнчюлюкден сора жыллада малкъар адабиятда, белгилисича, жангырыула боладыла. «Ол кезиуде къара сёз бла жазылгъан чыгъармаланы саны ёсгенден тышында да, аланы жашауну оюмлауда, тарых болумланы тюрлю-тюрлю жанларын ачыкълауда суратлау даражалары да кётюрюледиле» [Сарбашева 2009: 419]. Бу ишге Улбашланы Ахмадия да къошумчулукъ этеди. Ол жазгъан хапарлада адам улуну къадары тюрлю-тюрлю болумлада суратланады. Энци да жазыучу эсин сабийлеге бурады, аланы жашауларын кёргюзтеди. «Ёге ана» эм «Сейирлик учуу» деген чыгъармаланы баш жигитлерини сабий къадарлары бирча туюлдуле. Омар («Сейирлик учуу») жарыкъ, «бийик» умутлу жашчыкъды. Аны «акъылы... кёкдеди. Аны космос кемеси Марсха учарыкъды. Хусейни кемеси уа – Венерагъа учарыкъды» [Улбашланы А. 1967: 30]. Ол муратлагъа уа, Омарны акъылына кёре, «жулдузланы атласы жетдирликди» («...ол эки планет бир бирлеринден къаллай бир узакълыкъда болгъанларын

учуб бара, кьайсы жулдузлагъа кьаты бла озаргъа тюшеригин, бир тюрлю чырмау болса уа, кьайда кьонаргъа боллугъун Омар алыкъа билмейди. Аны ючюн анга жулдузланы атласы бек керекди» [Улбашланы А. 1967: 30]). Сабийлик насыпны «жылы кьучагъында» жашагъан Омар бийик сезимлиди, билимге итинеди, космосну аулакъларына тартынады, алагъа жол излейди. Ол кьууанч болумну сылтауу – жашауну жарыкълыгъы, онглугъудула. Жазыучуну оюмлаууна кёре, ата-аналаны балаларына сюймекликлери, жүрек жылыулары, эслиликлери сабийлерини насыплы кьадарларына себеплик этедиле. Омарны анасы Аминатны сабий дуниягъа кёз кьарамы тюрленеди, ол жашчыгъыны «жулдузлу» муратларына, «сейирлик учуу» оюнуна сансыз болгъанына сокьуранады («Пионер отоуда болгъанла бла бирге Аминат да сабийлени оюнларына бек сейир эте эди. Школчу сабийле уа учуугъа кьалай уллу эс бургъанларын кёре эди. Ала да Омар бла бирге космос кенгликде учадыла. Узакъ Марсны кёредиле. Сабийле ашыгъыб джабышдыргъанлары айырылыб баргъанын эслеб, сабийле кьайгъыгъа кьалдыла. Омарны анасы Аминат да, джашыны тилеген затларын кезиуюнде бермегени эсине тюшюб, ачыу этди. "Мени джашчыгъым кьалай сейирлик затдан толуду. Мен а анга нечик аз эс бурама", – дей, ичинден ойлай, отоудан тышына чыкьды» [Улбашланы А. 1967: 30]). Жазыучуну тамата кьауум жигитлерини ич дунияларыны, кьарамларыны тюрлениулерин кёргюзтюрге кьолундан келеди.

Улбаш улуну кьара сёз бла жазылгъан чыгъармаларында *насыплы сабийлик* бла *насыпсыз сабийлик* деген чюйре ангыламла терен оюмланадыла, сюзюледиле. «Ёге ана» деген хапарда Келимат кёчгюнчюлюкде гитчелигинден анасындан ёксюз кьалып, насыпсыз сабийликни ачыуун сынады. Атасы Герийни сансызлыгъыны, ёге анасы Нафийни огъурсузлугъуну, адамсызлыгъыны хаталарындан кьызчыкь ёксюзлюкню тузагъына тюшеди. Чыгъармада айтылгъан жарсыулу хапар жашау кертиликге жетишдирилип суратланады.

Жазыучуну суратлау сёзге хунери жигитни сыфатын, кьылыгъын да бирден суратлауда кёрюнеди. «Ёге анада» Герийни сыфатын ачыкьлауда автор аллай мадар бла уста хайырланады: «...Жаш заманындан окьуна бек буруш акьыллы болгъанды. Ол тенгле арасында кесин жүрюте да билмегенди... Ол угъай эсе, тойгъа барса, кенгден кьарагъан болмаса, бирсилеча кьарс уруп, аны биреу да кёрген болмаз. Тутушханда уа жашланы кёбюсюн жыгъыучу эди. Иш юсюнде да кишиден артха кьалмагъанды... Герий, бёрюча ашаб, айыуча ишлейди деб тургъандыла... Кьызгъанчылыкь бла уручулукь анда болгъан шарайыбла эдиле...

Герий, гяммеш кибик, базыкь адамды...» [Малкьарлы А. 1963: 18–19]. Жазыучуну чыгъармаларын бийик суратлау даражагъа жетишдирген сылтауланы санында тилни шатыклыгъыды, байлыгъыды, ангылашыныулугъуду. Жашау кертиликни, миллет энчиликни кючлендирген мадарладан бири жазыучуну халкь ауузунда жүрюген нарт сёзле, акьыллы айтыула бла эркин хайырланыууду («Халкьны кёзю кече сууда тюкню кёреди», «Ат аунагъан жерде тюк тюшер», «Бал тутхан бармагъын жсалар» [Малкьарлы А. 1963: 19, 21]).

Башында айтылгъан хапарла бирден басмаланмай, башха заманлада, тюрлю-тюрлю журналлада чыкьгъандыла. Ахмадияны кеси саулугъунда «Ёге ана»

(1963) деген хапары «А. Малкърлы» деген жашырын ат бла басмаланганды. «Сейирлик учуу» (1967) эм «Кеч келген кьагъыт» [Малкърлы 1983] деген чыгъармалары уа жазычуу дуниядан кетгенден сора чыкьгъандыла. Бусагъат-дагъы окъуучуланы асламысы аланы юсюнден зат билмейди. Ол жарсыулу болумну тюзетир муратда Улбаш улуну чыгъармачылыкъ хазнасын бирден тийишдирип, энчи китапха жыйып басмаларгъа тийишлиди: миллет маданиятыбызда сыйлы жерни алгъан жазычууну аты халкьны эсинде сакъланырча, келир төлюлеге аны бай сураглау дуниясы толусунлай баям болурча.

### ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ (СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ)

Биттирланы Т. 2005 – *Биттирланы Т. Кюйсюз жылланы шагъаты* (Свидетель трагической эпохи) // Биттирланы Т. Жашауну дерслери (Уроки жизни). – Нальчик: Эльбрус, 2005. – Б. 37-42.

Малкър литератураны... 1978 – *Малкър литератураны историясыны очеркери*. – Нальчик: Эльбрус, 1978. – 452 б.

Малкърлы А. 1963 – *Малкърлы А. Ёге ана* (Мачеха) // Шуёхлукъ (Дружба). – 1963. № 21. – Б. 17-24.

Малкърлы 1983 – *Малкърлы. Кеч келген кьагъыт* (Запоздалое письмо) // Минги-тау (Эльбрус). – 1983. – № 2. – Б. 35-39.

Очерки истории... 1981 – *Очерки истории балкарской литературы*. – Нальчик: Эльбрус, 1981. – 400 с.

Очерки истории... 2010 – *Очерки истории балкарской литературы*. – Нальчик: Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г., 2010. – 808 с.

Сарбашева 2003 – *Сарбашева А. Ульбашев Ахмадия* // Писатели Кабардино-Балкарии (XIX – конец 80-х гг. XX в.) Библиографический словарь. – Нальчик: Эль-Фа, 2003. – С. 359-361.

Сарбашева 2009 – *Сарбашева А. Балкарская проза в 1970–1990-е годы* // Очерки истории балкарской литературы. – Нальчик: Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г. – С. 418-446.

Сарбашева 2016 – *Сарбашева А.М. Деактуализация духовного наследия на этапе становления балкарской литературы в начале XX века* // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Издательство Грамота, 2016. – № 5–1 (59). – С. 21-23.

Табакъсойланы М. 1995 – *Табакъсойланы М. Халкь адамы* (Народный человек) // Улбашланы А. Черек (Река). – Нальчик: Эльбрус, 1995. – С. 5-16.

Улбашланы А. 1967 – *Ульбашев А. Сейирлик учуу* (Интересный полет) // Шуёхлукъ (Дружба). – 1967. – № 1. – Б. 30-37.

Ульбашланы А. 1995 – *Улбашланы А. Черек* (Река). – Нальчик: Эльбрус, 1995. – 144 б.

### REFERENCES

BITTIRLANY T. *Kyuisyuz zhyllany shag'aty* [Witness to a tragic era]. IN: *Zhashaunudersleri*. – Nal'chik: El'brus, 2005. – B. 37-42. (In Karachay-Balkarian).

*Malk"ar literaturany istoriyasyny ocherkleri* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik: El'brus, 1978. – 452 b. (In Karachay-Balkarian).

MALK"ARLY A. *Ege ana* [Stepmother]. IN: *Shuekhlyuk*". – 1963. – № 21. – B. 17-24. (In Karachay-Balkarian).

MALK"ARLY. *Kech kelgen k"ag"yt* [Belated letter]. IN: *Mingi-tau*. – 1983. – № 2. – B. 35-39. (In Karachay-Balkarian).

*Ocherki istorii balkarskoi literatury* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik: El'brus, 1981. – P. 229-242. (In Russ.).

*Ocherki istorii balkarskoi literatury* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik: Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – 808 p. (In Russ.).

SARBASHEVA A. *Ulbashev Akhmadiya* [Ulbashev Akhmadiya]. IN: Pisateli Kabardino-Balkarii (KhIKh –konets 80-kh gg. XX v.) Biobibliografi cheskii slovar'. – Nal'chik: El'-Fa, 2003. – P. 359–361. (In Russ.).

SARBASHEVA A. *Balkarskaya proza v 1970-1990-e gody* [Balkar prose in the 1970s-1990s]. IN: Ocherki istorii balkarskoi literatury [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik: Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – P. 418–446. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Deaktualizatsiya dukhovnogo naslediya na ehtape stanovleniya balkarskoi literatury v nachale XX veka* [Deactualization of spiritual heritage at the stage of formation of Balkar literature at the beginning of the twentieth century]. IN: Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Izdatel'stvo Gramota, 2016. – № 5–1 (59). – P. 21-23. (In Russ.).

ТАБАК"SOILANY M. *Khalk" adamy* [People's Man]. IN: Ulbashlany A. Cherek. – Nal'chik: El'brus, 1995. – 5–16 b. (In Karachay-Balkarian).

UL'BASHEV A. *Seiirlik uchuu* [Interesting flight]. IN: Shuekhluuk". – 1967. – № 1. – B. 30-37. (In Karachay-Balkarian).

ULBASHLANY A. *Cherek [River]*. – Nal'chik: El'brus, 1995. – 144 b. (In Karachay- Balkarian).

#### ***Авторну юсюнден билдириу***

Сарбашланы М.къ. А. – филология илмуланы доктору.

#### ***Information about the author***

A.M. Sarbasheva – Doctor of Science (Philology), associate professor.

#### ***Информация об авторе***

А.М. Сарбашева – доктор филологических наук, доцент.

Статья редакциягъа 15.04.2023 келгенди; кесамат этилгенден сора 12.05.2023 къабыл кёрюлгенди; басмагъа 20.06.2023 алыннганды.

The article was submitted 15.04.2023; approved after reviewing 12.05.2023; accepted for publication 20.06.2023.

Статья поступила в редакцию 15.04.2023 г.; одобрена после рецензирования 12.05.2023; принята к публикации 20.06.2023.